

УДК: 340.12

Колич О. І., к.ю.н., доцент кафедри теорії та філософії права, Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету "Львівська політехніка", м. Львів.

ДЕТЕРМІНАНТИ ДІАЛЕКТИКИ У ПРАВІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті проаналізовано підходи до розуміння терміну "діалектика" як особливого погляду на світ, мистецтва ведення полеміки, мистецтва оперування судженнями. Зазначається, що виділяють об'єктивну та суб'єктивну діалектику. Вказується на особливості діалектичного мислення. Аналізуються деякі аспекти діалектики права Г.Гегеля. З'ясовуються окремі принципи та закони діалектики, які відображені у праві, зокрема еволютивність права, його трансформація, розвиток, рух, спадковість, оновлення, боротьба суперечностей. Обґрунтовується, що система діалектичних зв'язків у праві є необхідною та невичерпною, а також такою, що відповідає загальноновизнаним концепціям розвитку права.

Ключові слова: діалектика, діалектика права, діалектика Г. Гегеля, об'єктивна діалектика, суб'єктивна діалектика, рух, розвиток.

Kolych Olha, Candidate of jurisprudence, Associate Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law of the Educational-Scientific Institute of Jurisprudence and Psychology of the Lviv Polytechnic National University, Lviv.

DETERMINANTS OF DIALECTICS IN THE LAW: SPECIFIC ASPECTS

Abstract. The article analyzes the approaches to the understanding of the term "dialectic" as a special view of the world, the art of controversy, the art of operating statements. It is noted that they distinguish objective and subjective dialectics. The peculiarities of dialectical thinking are indicated. Some aspects of the dialectic of G. Hegel's law are analyzed. Some principles and laws of dialectics, which are reflected in the law, are elucidated, in particular, the evolution of law, its transformation, development, movement, heredity, renewal, struggle of contradictions. It is substantiated that the system of dialectical connections in the law is necessary and inexhaustible, as well as that which corresponds to the generally accepted concepts of the development of law.

Keywords. Dialectics, dialectics of law, G. Hegel's dialectic, objective dialectics, subjective dialectics, movement, development.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2018-07-05>

Постановка проблеми. Сучасні державотворчі та правотворчі процеси, орієнтовані на тенденції побудови демократичного суспільства,

зумовлюють необхідність орієнтації не лише на діючі міжнародні принципи та стандарти, але і звернення до історичних цінностей та філософсько-правових надбудов, які формувалися у процесі розвитку держав і правових систем. Діалектичне вчення сягає своїм корінням в епоху Античності, воно розвивалося та еволюціонувало протягом наступних століть. Розуміння законів та принципів діалектики права, як вчення про розвиток та взаємозв'язок правових явищ, є актуальними і в наш час, а подальше їх вивчення принесе користь не лише розвитку філософсько-правової науки, але й державо- та правотворчим процесам загалом.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням діалектики як філософської категорії сягають Античності, зокрема, Зенон Елейський, Діоген Лаертський, Марк Туллій Ціцерон, Арістотель, Секст заклали основи діалектичного вчення. В сучасний період проблеми діалектики права привертають увагу ряду науковців, зокрема, М. Держалюк, А. Мережко, Є. Назимко, С. Сливки, Р. Шевчук та ін. Над дослідженням діалектики як філософської категорії працюють філософи, зокрема: А. Багнюк, А. Зотов, В. Петрушенко, В. Скотний, В. Стружевський, В. Татаркевич та інші.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз окремих детермінант діалектики у праві, зокрема, аналіз підходів до розуміння терміну “діалектика”, її окремих законів та принципів.

Виклад основного матеріалу. В найбільш загальному розумінні термін “діалектика” означає єдність та боротьбу протилежностей. Проте, незважаючи на лаконічність даного визначення, питання діалектики у праві уже не одне століття цікавить філософів та мислителів, і, так чи інакше, діалектика права відображається у змісті не лише нормативно-правових актів, але й правових звичаїв та суспільних реаліях. Таким чином, поняття діалектики має філософський зміст, а категорії діалектики права глибоко переплітаються із іншими базовими філософсько-правовими проблемами, такими як антропологія права, онтологія права, гносеологія права, соціальна філософія тощо.

Однозначного підходу до визначення терміну “діалектика” не існує. Спробуємо розглянути ті дефініції, які наближують до розуміння діалектики у праві.

Сам термін “діалектика” грецького походження, і означає “мистецтво спілкуватися”, “міркування”. У давньогрецькій філософії — це 1) особливий погляда на світ як динамічний процес, в якому все тече та змінюється внаслідок боротьби протилежностей; 2) мистецтво ведення полеміки з метою досягнення істини шляхом виявлення і подолання суперечностей (протилежних тверджень) у судженнях супротивників; 3) мистецтво оперування судженнями, їх ототожнення та розрізнення з метою відокремлення істинного від хибного [1, с. 58-59]. Діалектику також розуміють як встановлення протилежностей та зв'язку між ними; вчення про вірогідність умовиводів; вчення про більш загальні закони розвитку [2, с. 588].

Розрізняють об'єктивну діалектику, або діалектику природи, яка відображає розвиток буття, об'єкта і об'єктивного світу, та суб'єктивну

діалектику, або діалектику духу, яка спрямована на розвиток пізнання та мислення.

Особливість діалектичного мислення проявляється у тому, що явища та процеси розглядаються з точки зору їх системної цілісності та взаємозв'язку, у єдності протилежностей, у постійній динаміці розвитку. Таким чином, діалектичний підхід — це теорія не будь-яких стихійних змін, а лише зміни розвитку, своєрідного еволюційного поступу. Щодо розвитку, то варто наголосити, що під даним поняттям розуміють такі зміни об'єкта матеріального та нематеріального світу, внаслідок яких об'єкт досягає нового якісного стану, тобто такого, якому прослідковуються якісні зміни.

Найгрунтовніше діалектика як теорія була сформульована у працях німецького класика філософії Г. Гегеля. Мислитель розумів світ як такий, що пройшов процес загального розвитку — від нижчого до вищого. Джерелом цього розвитку виступає боротьба протилежностей. Завдяки системі взаємозв'язків, взаємообумовленості та постійній зміні функціонує суспільство. Таким чином, діалектика дає глибоку та всебічну теорію розвитку. Відповідно до класичної концепції діалектики, ні у мисленні, ні у суспільстві, ні в природі немає нічого такого, що б не змінювалося. Для усього суцього характерними є внутрішні суперечності та їх боротьба, які обумовлюють набуття нового якісного стану, зміни та розвитку.

Оскільки діалектика аналізує природу та суспільство, зміну їх форм та розвиток, вона є, по суті, онтологією, оскільки узагальнює закони розвитку. Відповідно до гегелівської концепції, невинне перетворення буття згідно необхідного закону і є його (буття) природою [3, с. 268]. Аналізуючи процеси пізнання, діалектика виступає як гносеологія. Діалектика також виступає як теорія методу, оскільки вона застосовується до логічного мислення, виступаючи як діалектична логіка.

Поза сумнівом, діалектичні принципи та закони відображені у праві. Одним із основних принципів діалектики є принцип зв'язку. Будь-яка норма права є частиною системи права, вона не існує автономно, адже і право не є автономним чи абстрактним утворенням. Усі елементи права пов'язані між собою, із соціальними інститутами та життям суспільства загалом. Норми права є соціально обумовленими, підставою їх виникнення є суспільні відносини, які потребують врегулювання. Прийняті норми взаємодіють між собою, у процесі розвитку суспільства деякі із них скасовуються, інші — змінюються, ще інші — успішно функціонують. Вищевказані процеси є діалектичними за своєю природою. Діалектика в праві прослідковується від найнижчого мікрорівня та до глобального, оскільки тут відсутні об'єкти, які б існували поза системою взаємозв'язків та взаємодії. Ця взаємодія є багатогранною, оскільки формується мережа взаємозв'язків, і розвиток чи зміна будь-якого елемента системи неминуче веде до зміни інших її елементів.

Так, суттєвою рисою діалектичного розвитку права є певна спрямованість його еволюції, рух від нищого рівня організації до вищого. Першими неписаними правилами поведінки були звичаї, які, опираючись на

традиції та суспільний примус, регламентували поведінку членів суспільства, виражали інтереси суспільної групи та захищали їх, визначалися особливостями суспільного утворення, відповідали його ментальним, культурним та релігійним тенденціям. Звичаї (які можна назвати народними) розуміють як форму поведінки людей, яка в результаті багаторазового повторення набуває стійкості, закріплюється у практичному досвіді, психології, а також ідеології тієї чи іншої соціальної групи [5, с.50]. Фактично, звичаї опиралися на моральну основу суспільства, і саме суспільство та його члени зацікавлені у їх дотриманні задля забезпечення цілісності, самоорганізації та саморегуляції. Звичаєве право характерне для найпримітивніших форм суспільної організації, і з розвитком державних утворень набуло подальших удосконалень, трансформації та розвитку. Реалією будь-якого суспільства є наявність факторів антагонізму, заперечення встановлених та визнаних більшістю членів правил поведінки. Тому боротьба протилежностей, конфлікти інтересів та світоглядних позицій вимагають більш чіткого закріплення та захисту тих відносин, які визнаються членами суспільства необхідними та значущими. Тому право змушене “перейти” від звичаєвої форми до більш складної, тобто такої, яка забезпечена не лише певними формами суспільного осуду, а й більш дієвими та репресивними методами. Тому звичаєве право у процесі еволюції державно-правових систем стає основою законодавчої діяльності. Таким чином, звичай перейшов на вищий щабель розвитку, тобто відображення найважливіших його положень у нормативно-правових актах.

Правові норми, здійснивши еволюційний стрибок від неписаних норм до закріплених державним примусом, не зупиняють розвиватися та відповідати на запити суспільства, зміну його потреб та тенденцій законодавчого регулювання. Для конструктивного розвитку держави характерним є постійний еволюційний рух правових норм у напрямку їх вдосконалення, досягнення вищого рівня гармонізації права та його дієвості.

Таким чином, трансформація правових норм відбиває тенденцію розвитку, особливістю якого є постійне ускладнення, життєво необхідний перехід від простих форм до більш складних, деталізованих, ситуаційно обумовлених, проте корелюючих із загальноприйнятими принципами права та міжнародними і загальнолюдськими стандартами. Такий процес є онтологічним, необхідним та відповідає розвитку цивілізаційних процесів.

Для права характерними є такі діалектичні властивості розвитку, як спадковість та оновлення. З однієї сторони, норми права є спадковими та історично обумовленим ментальними, географічними, національними, етнічними, історичними факторами, які варіюються для кожної держави та правової системи. Старі норми, які не спроможні повністю задовільнити запити суспільства, вдосконалюються, зберігаючи найбільш цінні та суттєві категорії, які відображаються у нових нормах. Тому право перебуває у постійній динаміці змін, які спричинені розвитком суспільних відносин. Таким чином, правові норми та інститути постійно набувають нових якостей, оновлюються, еволюціонують.

Система діалектичних зв'язків у праві дійсно невичерпна. Окрім реалій матеріального життя тут велике значення відіграють і духовні процеси. Перш за все, неможливо нівелювати духовні закони та закони моралі, оскільки право, позбавлене моральної складової так чи інакше не буде прийняте суспільством. Це доводить досвід тоталітарних режимів та диктатур. У даному випадку йдеться про боротьбу таких протилежностей, як добро і зло, справедливість та несправедливість. Так чи інакше, суспільні норми, в найглобальнішому сенсі, відштовхуються саме від моральних засад, від антропологічної орієнтації та від боротьби із “неправом” та свавіллям. “Держава існує не для того, щоб перетворювати земне життя на рай, а для того, щоб завадити йому остаточно перетворитися на пекло” [цит. за: 6, с.48], — сказав М. Бердяєв. Цим філософ права підкреслює необхідність звернення до базових категорій моральності та релігії, необхідність їх діалектичного зв'язку із правом та державою, органічну потребу відображення у правових системах таких категорій, як рівність, справедливість, свобода. Релігійні та моральні норми базуються на внутрішньому авторитеті, переконанні людини діяти відповідно до сумління та переконання. Правові норми забезпечені державою та опираються на зовнішній авторитет. Ідеальною видається ситуація, коли внутрішні та зовнішні стимули поведінки співпадають, чи принаймні не суперечать один одному. Адже зобов'язання чинити певні дії, коли вони зустрічають внутрішню протидію, і не відповідають природі людини через їх аморальність, так чи інакше не будуть прийняті суспільством та приведуть до опору. Тому для ефективного правового регулювання суспільних відносин видається необхідним враховувати діалектичні зв'язки правових норм та норм моралі і релігії.

Таким чином, врахування законів діалектики має базове значення для права. Принципи діалектики надають змісту правовим нормам, характеру єдиного цілого та повинні враховуватися для оформлення законів у єдину систему виходячи із онтологічних засад права.

Діалектика виступає найбільш популярною і загально визнаною концепцією розвитку [4, с. 317]. Діалектика у праві характеризує його постійні еволюційні та цивілізаційні зміни, прогресивний (чи регресивний) рух. Рух є онтологічним, і в процесі нього право набуває нових якостей, властивостей, відповідає на запити суспільства, які перебувають у постійній динаміці змін. При цьому природним станом для права є рух в напрямку вдосконалення, гармонійного розвитку, розширення прав та свобод, підвищення рівня життя людини та її захисту, як найвищої цінності. Діалектичний розвиток права, його еволюція повинні бути, насамперед, антропоцентричними. При цьому необхідно орієнтуватися не лише на фізичні потреби людини, які задовільняють її біологічні запити, але і на духовний розвиток, моральне становлення та збереження людської особистості. У протилежному випадку, тобто коли рух права є регресивним, і антропоцентричний пріоритет нівелюється, можна констатувати, що право не виконує свого природного завдання.

Як зазначає В. Скотний, розвиток — це насамперед зміна, рух. У процесі руху як розвитку створюється нове, необхідне, здатне до саморуху, самовідтворення. У таких організованих і цілісних системах, як суспільство, біосфера тощо саморух здійснюється як саморозвиток — самоперехід на вищий рівень організації [4, с. 317]. Тобто, діалектичним розвитком права можна вважати не будь-які його зміни, а лише ті, які спрямовані на його вдосконалення та гуманізацію. Водночас, для розвитку права необхідною є боротьба протилежностей. На нашу думку, на найвищому, найбільш загальному рівні, ця боротьба являє собою протистояння між природним та позитивним правом, мораллю та аморальністю, духовністю та матеріальністю. Хоча такі суперечності не є діалектичними, оскільки вони різні за якістю та роллю [4, с. 323], проте є важливими для формування принципів та засад права. Найбажанішим, і навіть утопічним варіантом права є така його модель, у якій позитивне право повністю закріплює природне, а повний пріоритет надається моралі та духовності. Проте така модель права на практиці є нездійсненною у зв'язку із самою природою людини.

Суперечності виникають у процесі роздвоєння єдиного на протилежності. Боротьба цих протилежностей є рушієм розвитку та зміни системи. Розвиток права повинен відбуватися у напрямку діалектичної боротьби із негативними тенденціями та явищами, що виникають у процесі боротьби протилежностей, і використовувати у цьому процесі весь спектр засобів протистояння порушенням природно-правових норм: від засудження неправової поведінки суспільством, і до відбування покарання, яке санкціоноване державою.

Висновки. Діалектика, в найбільш загальному розумінні, означає єдність та боротьбу протилежностей. Розрізняють об'єктивну діалектику, яка відображає розвиток буття, та суб'єктивну діалектику, або діалектику духу. Діалектичний підхід зосереджує увагу на тих змінах, які спрямовані на еволюційний розвиток. Одним із основних принципів діалектики у праві є принцип зв'язку, який вказує на взаємну пов'язаність та обумовленість правових норм. Діалектичною особливістю розвитку права є його еволюційність та рух від нищого до вищого рівня організації. Постійна трансформація правових норм відповідно до зміни суспільних відносин відображає тенденцію діалектичного розвитку права, для якого характерним є спадковість та оновлення. Система діалектичних зв'язків у праві також передбачає орієнтацію на моральні норми та духовні закони, оскільки право, позбавлене моральної складової, не буде прийняте суспільством. Таким чином, діалектичні процеси, принципи та закони мають базове значення для права, і їхні тенденції повинні враховуватися у правотворчості.

Література:

1. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / В. Петрушенко. — Львів: “Магнолія 2006”, 2011. — 352 с.
2. Православная энциклопедия. Том 14. Даниил-Дмитрий. — Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2007. — 751 с.

3. Татаркевич В. Історія філософії: Т.2: Філософія Нового Часу до 1830 року / Владислав Татаркевич. — Пер. з пол. Я. Саноцький, О. Гірний. — Львів: Свічадо, 1999. — 352 с.
4. Скотний В. Г. Філософія: історичний і систематичний курс / В. Г. Скотний. — К.: Знання України, 2003. — 576 с.
5. Сливка С. Християнські життєдайні норми: метаантропологічне обґрунтування / С. Сливка // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. — 2018. — №889. Випуск 17. — С. 49-54.
6. Фельдман А. Б. Особистісне та колективне у самоствердженні людини / О.Б. Фельдман // Науковий вісник. Серія “Філософія”. — Харків: ХНПУ, 2015. — Вип. 44. — С. 41-49.

References:

1. Petrushenko V. Filosofskyi slovnyk: terminy, personalii, sententsii / V. Petrushenko. — Lviv: “Mahnoliia 2006”, 2011. — 352 s.
2. Pravoslavnaia entsyklopedyia. Tom 14. Danyyl-Dmytryi. — Moskva: Tserkovno-nauchnyi tsentr «Pravoslavnaia entsyklopedyia», 2007. — 751 s.
3. Tatarkevych V. Istoriia filosofii: T.2: Filosofii Novoho Chasu do 1830 roku / Vladyslav Tatarkevych. — Per. z pol. Ya. Sanotskyi, O. Hirnyi. — Lviv: Svichado, 1999. — 352 s.
4. Skotnyi V. H. Filosofii: istorychnyi i systematychnyi kurs / V.H. Skotnyi. — K.: Znannia Ukrainy, 2003. — 576 s.
5. Slyvka S. Khrystyianski zhyttiedaini normy: metaantropologichne obgruntuvannia / S. Slyvka // Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”. Serii: Yurydychni nauky. — 2018. — №889. Vypusk 17. — S. 49-54.
6. Feldman A. B. Osobystisne ta kolektyvne u samostverdzheni liudyny / O. B. Feldman // Naukovyi visnyk. Serii “Filosofii”. — Kharkiv: KhNPU, 2015. — Vyp. 44. — S. 41-49.